INTEGRAČNÍ VÝCHOVNĚ-VZDĚLÁVACÍ PROGRAM PRO DĚTI (NEJEN) S LEHKOU MOZKOVOU DYSFUNKCÍ A PSYCHOSOCIÁLNÍMI PROBLÉMY

Integrating educational and teaching programs for children (and not only for them) with mild cerebral dysfunction and psychosocial problems

8: 1 - 200, 2006
ISSN 1212-4117

Věra Soukupová

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra speciální a sociální pedagogiky

Summary

Sensory experience is one of principal tools for exploration of the surrounding world. In special pedagogy, multi-sensory action is even considered as one of the most important factors in the pedagogic therapy of handicapped persons (Zelinková 1997). Through the mediation of experience, it is possible to show the children beauties of the nature and to motivate them for the creation of their relationships to it – to learn them to love it. The created and offered educational program “We perceive the nature” by all our senses is one of possibilities of viewing this problem. It is based on experience and reformation pedagogy and alternative forms of education. It is associated with topical information from the field of health, social and social-pedagogic literature. It familiarizes children with sensory perception and learns them to employ their senses for the orientation in nature. It supports cooperation as well as competition in children. It offers motivation for “observation” in nature. It serves for exercising fine locomotor functions, attentiveness and concentration. It also summarizes theoretical knowledge concerning human senses. It is useful in the school as well as in free time activities. It is primarily designed for children in the first degree of primary schools and it can also be adjusted for children in the second degree of primary schools. Either the whole program can be employed, or only certain activities can be chosen, for example in the course of the teaching process within the project. The time of the program implementation is also variable. “Dry” as well as “wet” variants were arranged, which means that the program may be performed within indoor activities or directly in the nature – under field conditions.

The project included qualitative research carried out with the aim to establish the usefulness and efficacy of the program for handicapped children or for a target group of children with psychosocial problems and mild cerebral dysfunction. The purpose of this work was also to offer a program including knowledge of the theoretical part and experience to those, who are interested in its implementation. The programs “We perceive the nature”, directed to the integration of handicapped people and aimed at the perception of the nature, are in spite of this ever considered as above-standard ones. Even their organizers admit that these programs are being omitted due to insufficient technical and material equipment of the facility and personal and financial background. Organizations forming these programs are missing methods, which should be employed in their programs to provide improved reactions to requirements associated with the integration. The offer of similar programs is being stepwise enhanced since 1991, mainly thanks to centres of ecological education. The program was arranged and implemented in one of them.

Key words: Sensory perception – education program – integration – mild cerebral dysfunction – psychosocial problems

Souhrn

Smyslová zkušenost je jeden ze základních prostředků poznávání okolního světa. Speciální pedagogika dokonce považuje multisenzoriální působení za jeden z nejzávažnějších momentů pedagogické terapie postižených (Zelinková, 1997). Prostřednictvím prožitků lze dětem ukázat krásy přírody a motivovat je k vytváření vztahu k ní - naučit je mít přírodu rád. Vytvořený a nabízený výchovně-vzdělávací program (dále jen VVP) „Vnímejte přírodu všemi smysly“ je jednou z možností, jak tuto problematiku pojmout. Vychází ze zážitkové a reformní pedagogiky a z alternativních forem vzdělávání. Je propojen s aktuálními informacemi ze zdravotnické, sociální a speciálně - pedagogické literatury. Seznamuje děti se smyslovým vnímáním a učí je orientovat se v přírodě pomocí smyslů. Podporuje v dětech spolupráci

i soutěživost. Motivuje k „dívání“ se v přírodě. Slouží k procvičení jemné motoriky, pozornosti a soustředěnosti. Sumarizuje rovněž teoretické poznatky o smyslech. Je využitelný ve škole i při volnočasových aktivitách. Primárně je určen pro žáky 1. stupně a lze ho upravit i pro děti 2. stupně ZŠ. Program lze využít celý např. v rámci projektového vyučování či vybrat pouze některé aktivity. Doba realizace programu je rovněž variabilní. Zpracována je „suchá“ i „mokrý“ varianta, tzn. že program lze realizovat v interiéru nebo v přímo v přírodě – terénu.

Součástí projektu byl kvalitativní výzkum provedený ke zjištění využitelnosti a efektivity programu pro děti s postižením, resp. pro cílovou skupinu dětí s psychosociálními problémy a LMD. Cílem bylo též nabídnout program včetně znalostní teoretické části a zkušeností zájemcům o jeho realizaci. VVP orientované na integraci dětí s postižením a zaměřené na vnímání přírody jsou přesto stále považovány za nadstandardní. Sami realizátoři přiznávají, že jsou tyto programy opomíjeny z důvodů nedostatečné technické a materiální vybavenosti zařízení, personálního a finančního zabezpečení. Organizacím, jež tyto programy vytvářejí a realizují chybí metodika, podle které by mohly ve svých programech lépe reagovat na požadavky, které jsou s integrací spojeny. Nabídka podobných programů se od roku 1991 postupně zvyšuje, především díky centrům ekologické výchovy. V jednom z nich byl tento program vytvořen a realizován.

Klíčová slova: smyslové vnímání – výchovně-vzdělávací program – integrace – LMD – psychosociální problémy

Sestavený výchovně-vzdělávací program (nejen) pro děti s lehkou mozkovou dysfunkcí a psychosociálními problémy - „Vnímejme přírodu všemi smysly“

Pomůcky: podložky, tužky, pastelky*, fixy, provázky, nitě, bavlnky, ovčí vlna, přírodniny do „hmatek“, „šlapky“, šátky na oči, nahrávky hlasů zvířat, silueta člověka k připevňování čidel, obrázky zvířat, kartičky s názvy zvířat, šablony „paletky“ a motýlů, „dalekohledy“ (vyrobené z ruliček od toaletního papíru), jemný obarvený písek, pochutiny či koření k procvičení chuti a čichu.

* zvláště vhodné jsou trojhranné dřevěné nelakované pastelky

Úvod

Uvítání dětí a seznámení s Centrem ekologické výchovy Dřípatka (dále jen CEV) – povídání o rostlině dřípatce horské, od které si ekocentrum propůjčilo název (ukázka obrázku s povídáním o ekologii a ochraně rostliny). Vysvětlení, které činnosti se skrývají pod zkratkou CEV - realizace výukových programů pro děti od mateřských škol po školy vysoké, organizace škol v přírodě, semináře a kurzy pro učitele, prázdninové a víkendové akce pro děti i veřejnost, letní tábory ochrany přírody, péče o svěšená chráněná území atp.

Doba trvání: cca 5 minut.

Hlavní část

Děti sedí v kruhu tak, aby se všechny vešly a s každým mohl být navázán oční kontakt. Společně shrneme znalosti o smyslech, které budeme využívat v terénu/při aktivitách.

Vyjmenování všech smyslů člověka.

Ukázání smyslových orgánů - čidel na sobě samém (oko, ucho, ústa – resp. jazyk, nos, konečky prstů – hmat), dle věku a znalostí dětí. Dále lze navázat teorií.

Připevnění vystřižených čidel z papíru pomocí suchého zipu na siluetu člověka. Poté je sundáme, budeme postupně doplňovat ty, které jsme již v rámci programu procvičili.

Vysvětlení kdo/kdy/jaké smysly nejvíce/nejméně v přírodě používá a jakým způsobem a porovnání - kdo co více potřebuje: nevidomí – sluch a hmat, zvířata – sluch /sovy/, čich /psovití/, zrak /dravci/, vnímání vibrací /had/ – ukázka obrázků zvířat, event. živých chovaných živočichů.

Písnička s ukazováním: Děti stojí v kruhu, zpívají a ukazují – „hlava – ramena – kolena – palce – kolena – palce – kolena – palce - hlava – ramena – kolena – palce – oči – uši – pusa – nos“. Zpěv se po každé sloce zrychluje. Děti se dotýkají „zpívaných“ částí těla. Kdo udělá chybu, v kruhu si sedá a pomáhá zpívat dál. Vyhrává ten, kdo dokáže ukazovat bez chyb i po „x-tém“ zopakování sloky. (Aktivita slouží ke snazšímu si zapamatování čidel: oči/zrak, uši/sluch, pusa /chut', nos /čich, a dotýkají se konečky prstů /hmat).

Doba trvání: cca 5 minut

Hmat

Kde nejvíce cítíme dotek a proč. Vysvětlení. Zkouška-malování konečky prstů na záda, stehna, dlaň.

Níže zařazená aktivita s „hmatkami“ je určena pro rozvoj hmatového vnímání a paměti, k procvičování jemné motoriky, rozlišování různých povrchů a druhů přírodnin. Tzv. hmatky

jsou plátěné sáčky s tajemstvím, které mají děti za úkol poznat pomocí hmatu. Popis aktivity: Děti sedí v tichosti „se zamčenými pusinkami“ v kruhu, mají zavázané oči. Používat mohou nyní pouze hmat. V kruhu si děti postupně předávají pytlíčky (hmatky) s vloženými přírodninami. Děti se snažíme vést otázkami k podrobnému zkoumání předmětu. (Typy otázek: Jaký je předmět - hladký, teplý, mokrý?) Pokud děti vydrží být potichu až do doby, kdy jsou všechny hmatky zpět u lektora, rozvážeme jim oči a pochválíme je. Pomyslně si „odemkneme pusinky“. Do hmatek můžeme použít např. navlhčenou ovčí vlnu, králičí ocásek, pírkó, bodlák, kůru stromu, šišky, hlemýžď ulitu a jiné předměty. Doporučuji do hmatek vkládat přírodniny či předměty z přírodního materiálu, o které se nemohou děti poranit. Konkrétní výběr záleží na učiteli, věku dětí, jejich zdravotních a smyslových handicapách, daném výukovém programu... atd. Dáváme kontrolní otázky, např. na barvu (kdo neporušil pravidla, nemohl ji vidět a znát, nelze vidět hmatem). Použijeme max. 5 hmatek (více se hůře pamatuje). Dáte-li do některých hmatek „věc“ malého rozměru (např. ptačí pírkó), budou děti nuceny opravdu pečlivě prohmátat celý obsah sáčku. Kolektivy nad 15 dětí je vhodné rozdělit do dvou/tří menších kroužků, posílat stejné hmatky ve všech kruzích (z důvodu rychlosti – spádu aktivity). Mladší děti můžeme zbavit strachu pomocí vyprávění o krtečkovi, o jeho slepotě a nutnosti užití ostatních smyslů. Vyhodnocení je společné. Hlásí se ti, kteří si myslí, že vědí, co je v pytlíku. Poté padají návrhy dětí, co by tam mohlo být. Pochvala těm, kteří uhodli. Těm, kteří neuhodli, dáme příště možnost se vyjádřit znovu. Neodrazovat.

Řada dětí dnes již nechodí bosa, pocit kontaktu bosé nohy s přírodním podkladem nezná či je jim nepříjemný. Některé děti (převážně městské) nemají možnost si chůzi naboso vyzkoušet. Následující cvičení je vhodné i jako prevence proti plochým nohám. Je to alternativa k hmatkám - tzv. šlapky. Hmat se zkouší pomocí plosky nohy. Popis aktivity: Připravíme opět max. 5 krabic s přírodním materiálem (např. mokrý mech, kamínky, šišky, písek, piliny, jehličí, hlína atp.). Dětem zavážeme dětem oči. V řadě za sebou je necháme procházet a našlapovat do každé krabice alespoň jednou bosou nohou. (Pokyny pro to, co dělat, dostanou všechny děti ještě před zavázáním očí, včetně zpětné vazby, zda všichni rozumějí, co mají dělat při hře. Po aktivitě si děti v tichosti rozváží oči a sednout zpět do kruhu.) Aktivita je velice oblíbená, neboť děti čekají překvapení. Podle nálady dětí a našemu vztahu k nim, můžeme dětem říci, co je ne/čeká (žhavé uhlíky, napínáčky).

Návrhy na obměny: V jarních a letních měsících lze využít v terénu uměle vytvořených tzv. hmatových stezek či cik-cak chodníků, jejich povrch je vyložen přírodním materiálem (kůra, mech apod.). Hmatová stezka pro naše chodidla je ohraničená proti přešlapávání (např. kládami). Děti procházejí cestičku se zavázanými očima a s bosými nohama. Soustředí se na to, co cítí. Poté se mohou zkusit projít po stezce a podívat se, zkontrolovat si, zda jejich hmatové vjemy byly totožné se zrakovými. Centra ekologické výchovy mají tyto tzv. cik-cak hmatové chodníčky vytvořené právě pro tuto aktivitu.

Doba trvání: 10 a 10 minut (hmatky a šlapky).

Sluch – Aktivita vhodná pro ztišení/zklidnění. Děti sedí v kruhu.

Popis aktivity: Poslech MC nebo CD (zvuky z přírody). Nemusí se jednat pouze zvuk vydávaný zvířetem pomocí hlasu, ale např. i klapání zobáku čápa, dusot koňských kopyt, bzucení včel, pískot komára, zvuky slyšitelné při bouři, vítr, déšť a jiné. Vyhodnocení: Kdo z dětí ví, hlásí se.

Popis obměněné podobné aktivity: Zopakování a navázání na tuto aktivitu předváděním zvířat. Děti si rozlosují lístečky s názvy živočichů či s jejich obrázky tak, aby každý viděl pouze svůj lísteček. Sudý počet dětí odpovídá počtu zvířátek, počet druhů zvířat odpovídá polovičnímu počtu dětí, např. ve skupině jsou dva psi, dva hadi, dvě ryby. Je-li dětí lichý počet, zůstává jeden v roli pozorovatele. Na daný pokyn začnou děti vydávat zvuk svého zvířátka a předvádět jeho chování (plazí se, skáče, létají atd.). Jejich úkolem je najít druhého z dvojice (stejného živočicha) – pouze podle zvuku či chování. Až se najdou, sednou si mlčky k sobě do kruhu a vyčkají, až se toto podaří všem dětem. Pozorovatel po předvedení živočichů ostatním v kruhu živočichy určuje. Doporučení: Zařadit vzájemně si „podobná“ zvířata, které se dětem často pletou (koza a ovce), nebo jejichž hlasové projevy a chování vyžadují přemýšlení (had, ryba). Aktivitu doplňujeme zajímavostmi ze světa zvířat, např. jak dělá žirafa? (jediný savce bez hlasového projevu) apod. Při této aktivitě si můžeme sami zkusit práci s hlasivkami - pomocí prstů nahmatat a zkoušet měnit výšku hlasu.

Popis obměněné podobné aktivity: Je možné pokračovat i s použitím obrázků - kdo si co vylosuje, předvede nebo si děti samy „vymyslí“ živočicha, předvedou, ostatní hádají, co to asi může být.

Popis obměněné podobné aktivity: Určování zvuků v přírodě. Včetně poslechu šumění větru apod.

Doporučení: Volíme všeobecně známé živočichy (čáp, medvěd, kočka), nejlépe žijící v Česku

republice. Děti znají slony, antilopy, žirafy, ale naši faunu znají poměrně málo. Je to způsobeno nejen velkou atraktivitou exotických či afrických zvířat, ale často i jejich preferováním i při samotné výuce a paradoxně i jejich „dostupností“. Je snazší pozorovat „exotiku“ v ZOO než sledovat např. zvěř v lese. Také média (televize) dávají přednost přírodovědným programům o exotických zvířatech a snímky o domácích živočiších zůstávají mnohdy stranou. Pro 1. třídu je vhodné doplnit celou aktivitu říkankami ze školky či písničkami typu Pan čáp ztratil čepičku, Žába leze do bezu atp. Se staršími dětmi se zaměřujeme na regionální faunu, ptáme se např., zda živočich žije na Šumavě, zda je chráněn a podobně.

Doba trvání: 15 minut (dvě aktivity)

Po „sedavé“ aktivitě zvolíme opět něco živějšího: **Zrak**

Individuálně volíme paletky, motýlky, dalekohledy či „diáčky“. Oblíbené jsou hry: Něco chybí, Co se změnilo, Která je delší a podobné (o tom, jak nás klame zrak).

Paletky: Děti motivujeme hrou na malíře, který má paletku, ale chybějí mu barvy. Úkolem dětí je najít v přírodě co nejvíce barev (části květů, okvětní lístky, kousek stonku, pyl) a nalepit je malířovi na z papíru vyrobenou paletku. V zimním období mohou děti lepit a skládat např. kousky ovčí vlny nebo bavlnek. Paletku si děti samy podle šablon vystřihávají či vytrhávají.

Motýlci: Děti si podle šablony vystřihnou/vytrhnou motýla. Vymalují polovinu jeho křídla. Z druhé části sejmou oboustrannou lepenku a dolepují buď přírodní materiály, nebo v zimě obarvený písek či barevnou ovčí vlnu. Motýly můžeme, pro radost, zavěsit do oken.

Dalekohledy: Na roličky z toaletních papírů nalepíme proužky oboustranné lepenky. Ruličku polepíme přírodninami. „Dalekohledem“ pozorujeme přírodu a dění v ní. Aktivizující a zábavné je pozorovat přírodu za sebou s hlavou dolů mezi rozkročenýma nohama.

„Diáčky“: Do rozevřené slídy od diapozitivů vkládají děti materiál, který je v přírodě zaujal (kousek mechu, nalezené motýlí křídlo, část květu, apod.). Nejlepší diáčky oceníme. Výtvary můžeme promítnout na bílé plátno či triko (aktivita Módní přehlídka). Nesbíráme živé organismy. Cíl: hledání a vnímání barev (v přírodě) a jejich procvičení, práce s přírodním materiálem, rozvoj jemné motoriky. Zařadit lze i odhad vzdáleností. Vyhodnocení: Nejrůznější varianty, dle zadání úkolu: o nejhezčí barevnou paletku, o nejvíce barev odstínů zelené, o nejpodobnější křídlo motýla,

o nejeфекtivnější dalekohled, o nejlepšího pozorovatele apod.

Další aktivity: Co se změnilo. Děti vyzveme, aby si důkladně prohlédly určeného spolužáka. Poté ho pošleme za dveře, aby na svém vzhledu udělal pět viditelných změn. Děti hádají, o jaké změny šlo.

Něco chybí – Do středu kruhu umístíme 20 předmětů, dáme dětem čas na jejich prohlídku (pouze zrakem). Poté je zamícháme. Aby děti neviděly, ubereme tři předměty. Děti soutěží, kdo přijde dříve na názvy chybějících předmětů.

Smyslové klamy a omyly. Nakopírujeme obrazy se smyslovými klamy a omyly. Necháme děti samy přemýšlet o tom, jak nás mohou smysly klamat.

Land-art. Zhotovení výtvarů z přírodního materiálu v terénu (zvířátka, obrazy, hnízda atd.). Podpoříme tak dětskou fantazii, tvořivost, procvičíme motoriku, při práci ve skupinách též spolupráci i soutěživost.

Doba trvání: 15 minut.

Normy společenského chování – pozdrav, prosba, poděkování, nevyplazování jazyka...

Při této aktivitě ho ale vypláznout je třeba! Možná i z toho vyplývá oblíbenost následující aktivity. Samotné ochutnávání je též oblíbené.

Chut'

Ukázka velkého papírového jazyka a míst, kde se rozlišují jednotlivé chuti. Zkouška vlastního jazyka ochutnáním špetky soli, cukru, kousku citrónu a hořce chutnající potraviny/pochutiny. Rozpoznání co je co, kde danou chuť nejvíce cítíme. Povídání o tom, které plody přírody nám nejvíce chutnají. Co je v přírodě kyselé, sladké, slané a hořké chuti. Doporučení: v přírodě lze natrhat určité druhy rostlin a plodů (např. mátu, meduňku, pelyněk, list smetanky, plody trnky, hlohu) a ochutnávat. Aktivitu nelze provádět bez znalosti rostlin a jejich plodů. Pozor na jedovaté a chráněné rostliny a plody!

Pro zpestření programu je v rámci výuky (přestávky) možné uvařit meduňkový, mateřídouškový či jiný bylinkový čaj.

Doba trvání: 10 minut

Čich

Význam čichu. Co můžeme cítit v přírodě. Před zahájením aktivit zaměřených na čich, potají zapálíme aroma tyčinku.

Popis aktivity: Zkouška - přičichnutí k obsahu tmavých/neprůhledných skleniček (vyloučení zrakového vnímání). Doporučení: Volíme plody a koření se známou a pronikavou vůní, např. sko-

řice, kmín, ocet. Pozor na silné čichové vjemy! V přírodě využíváme zvláště ty, které nám sama nabízí, např. kakost, konvalinka, hrabanka apod. Děti nemusejí vůni přesně přiřadit, ale např. říci, co jim vůně připomíná.

Doba trvání: 5 minut.

Závěr

Rozloučení s přáním, aby zkusily vnímat přírodu všemi smysly – obejmout strom, přičichnout k listí, poslouchat ptáky apod.

Doba trvání: 5-10 minut.

Stručně o programu

Program Vnímejte přírodu všemi smysly seznamuje děti se smyslovým vnímáním. Učí je orientovat se v přírodě pomocí smyslů. Podporuje v dětech spolupráci i soutěživost. Motivuje k „dívání“ se v přírodě. Slouží k procvičení jemné motoriky, pozornosti a soustředěnosti. Sumarizuje teoretické poznatky o smyslech. Zdokonaluje smyslového vnímání. Je využitelný v předmětech jako jsou přírodověda, pracovní, rodinná výchova, prvouka, esteticky zaměřené předměty atp.

Je určen pro žáky 1. stupně speciálních a základních škol, školní družiny, zájmové a přírodovědné oddíly, lze ho adaptovat a upravit pro děti 2. stupně ZŠ. Program lze využít celý např. v rámci projektového vyučování či vybrat pouze některé aktivity.

Časové trvání programu lze též přizpůsobit. Za optimální je považován čas 1,5 až 2 hodiny. Je zpracována „suchá“ i „mokrá“ varianta, tzn. že program lze realizovat v interiéru nebo v přímo v přírodě – terénu. Doporučena je předchozí příprava lektora: rozhovor s učitelem o časových možnostech, dovednostech dětí, jejich omezeních (postiženích, problémech), zkušenostech, individuálních zvláštěnostech. Znalost věku, počtu dětí a další důležitá sdělení napomohou kvalitnější realizaci programu.

Mezi nejvhodnější měsíce realizace patří měsíc květen a červen.

Vhodné je aktivní zapojení učitele.

Mezi požadavky na lektora programu patří: osobní zainteresovanost na programu a pro práci s dětmi, zájem o ochranu přírody, všestrannost-přírodovědné poznatky a vědomosti ve spojení se základními (speciálně) pedagogickými znalostmi a zkušenostmi.

Využitelnost programu pro cílové skupiny dětí s LMD a psychosociálními problémy. Program je vhodný zejména pro svou jednoduchost a srozumitelnost, lze využít řadu alternativ, přizpůsobit různému věku, časovým a prostorovým možnostem. Též dynamika programu se řadí mezi

pozitiva projektu. Kombinace teoretické a praktické části vyhovuje i osnovám školní výuky. Prokládání programu netradičními zážitkovými aktivitami oceňují jak žáci, tak učitelé.

V teoretické části jsem se zabývala současným stavem problematiky realizace výukových programů pro děti s postižením, didaktickými a metodickými zvláštnostmi, postavením ekologické výchovy v systému hodnot, obecně smyslovým vnímáním, jeho významu a rozvíjení v přírodě a při práci s dětmi. Řešila jsem problematiku vhodnosti integrace a segregace těchto jedinců.

K výše uvedenému programu jsem v rámci výzkumu použila zúčastněné i nezúčastněné pozorování, do kterého jsem aktivně zapojila i pedagogický doprovod. Pozorování byla z důvodu kvalitativního výzkumu vztahována vždy pouze k jedinci s psychosociálním postižením či s LMD. Při nestandardizovaném rozhovoru jsem konzultovala individuální požadavky pedagoga na program a po jeho skončení jsem zjišťovala, jak byly naplněny. Společně s učitelem jsme hodnotili program, jeho klady a zápory, možné obměny, jeho využití apod.

O sledovaných jedincích jsem zpracovávala z podkladů učitele kasuistiku a doplnila vlastním pozorováním. V úvodní části programu, při seznamování, jsem používala metodu dotazování – sociometrii.

Pro srovnání chování „problémových“ dětí s ostatními jedinci mi (nad rámec cílů mé práce) posloužily dotazníky. Jimi jsem zjišťovala svou odbornost a správnost vedení výukového programu. Další dotazník ověřoval využitelnost programu či jeho částí v centech ekologické výchovy, školních družinách, základních školách, speciálních školách i zájmových útvarech.

Sledovaný soubor zahrnoval děti ze základních škol okresu Prachatice, které byly buď integrovány do běžných tříd ZŠ, či byly žáky speciálních škol. Dále děti, které navštěvovaly v letech 2000-2003 zájmové útvary s přírodovědnou tematikou. (Kromě toho se programu se účastnily též třídy ze ZŠ s dětmi bez postižení.) Dotazníky o využitelnosti programu vyplňovali pedagogičtí pracovníci ekocenter v Jihočeském kraji.

Zkušenosti s VVP a doporučení na základě výsledků výzkumu

Sociometrie neukázala oblíbenost, ani neoblíbenost jedinců s postižením. Výsledek pozorování mohl být ovlivněn malým počtem otázek (5-8).

Zapojení a motivace žáků s LMD a psychosociálními problémy do jednotlivých aktivit byla hodnocena jako nadprůměrná (ve srovnání se školní výukou). Nadšení a elán do činností byly na začátku aktivit dokonce větší než u spolužáků bez

postižení, to platí pro zvláště pro děti s LMD. U dětí s psychosociálními problémy byly tyto ukazatele srovnatelné s ostatními dětmi. Dle komentářů učitelů bylo chování způsobeno volnějším programem a rychlým střídáním atraktivních aktivit. Vybraní jedinci se jeví jako stejně zralí, resp. mentálně na stejné úrovni jako ostatní děti, s výjimkou jednoho žáka s psychosociálními problémy. Pozornost však hodnotili učitelé jako sníženou cca o čtvrtinu až polovinu (ve srovnání s běžnými jedinci). Hyperaktivita byla pozorována u všech dětí s LMD. Děti byly motoricky velmi živé, neustále pohybovaly rukama, nohama, odbíhaly. Poruchy motorické koordinace se projevovaly podobně jako hyperaktivita (poskakování, neschopnost delšího klidného stání apod.). Emoční labilita byla pozorována až ve druhé třetině programu a při činnostech, kdy děti měly za úkol spolupracovat. V této části jedinci prosazovali své momentální nápady a byly výbušnější než při jiných aktivitách, však bez znatelných rozdílů od svých spolužáků. Nerovnoměrnost ve výkonnosti při jednotlivých aktivitách nebyla pozorována. V případě, že byla v dotazníku uvedena, učitel ji považoval za následek „sedavé činnosti“. Poruchy myšlení, řeči a paměti nebyly zaregistrovány. Mezi aktivity, při kterých byly děti s postižením nejméně soustředěny, bezesporu patřilo úvodní teoretické povídání o smyslech. Mezi nejoblíbenější aktivity se řadily tvořivé aktivity a kombinované činnosti (tzn. část aktivity byla realizována v interiéru, část v terénu). Veškeré aktivity testující vlastní smysly (ochutnávky, čichání) sklidily u dětí úspěch.

Dotazníky pro zjištění využitelnosti programu byly rozeslány 30 lektorům ekocenter jihočeského kraje a organizacím, které vytvářejí a realizují podobné programy. Dotazníky obdrželi též učitelé a vychovatelky prachatických škol a družin a vedoucí zájmových přírodovědných kroužků okresu Prachatic. Vzhledem k osobnímu kontaktu byla 100 % návratnost dotazníků. Program byl hodnocen celkově kladně. Z dotazníků vyplynula využitelnost výukového programu Vnímejme přírodu všemi smysly v základních i speciálních školách, centrech ekologické výchovy, školních družinách, při zájmových mimoškolních aktivitách. Vhodnost tohoto programu a využitelnost pro děti s LMD a s psychosociálními problémy byla procentuálně zhodnocena též jako 100 %. Důvody pro zařazení VVP byly totožné s tezemi uvedenými výše (viz Využitelnost programu).

Mezi připomínkami a doporučeními se objevovalo např. více se věnovat pocitům strachu a obav, zvláště u dětí s psychosociálními problémy, při poslechu zvuků pouštět mladším dětem

hospodářská zvířata, pouze u starších zařazovat nehlasové projevy zvířat (klapání zobáku, dusot koní atp.). Návrh zařadit místo „papírového“ tvoření (motýlci, paletky) land-art (tvoření v přírodě z přírodního materiálu).

Dotazníkem k posouzení didaktické správnosti, odborného a profesionálního sestavení a vedení VVP a hodnocení přínosu programu bylo zjištěno, že výukový program doplňoval a rozšiřoval učivo o nové poznatky, souvisel s praxí dětí a získané poznatky lze využít v běžném životě. Použité metody byly hodnoceny jako aktivizující, motivační, praktické a názorné. Žákům bylo předloženo přiměřené množství informací. Program poskytoval možnost pro rozvoj tvořivých činností, a to jak intelektuálních, tak manuálních. Byl přínosem nejen pro žáky, ale též pro pedagoga (hodnotitele a pozorovatele), a to jak metodicky (nové přístupy, nevěšední motivace, aktivizující prvky), tak pro využitelnost některých přístupů ve výuce (učení zážitkem). Žáci při výukovém programu pracovali se zvýšenou aktivitou. Program byl veden odborně a metodicky správně. Ve více než v 80 % případů převýšil prvotní očekávání učitele.

Informativní rozhovor zařazený před samotnou realizací VVP mi potvrdil důležitost osobního kontaktu s učitelem, zvláště pro vytváření možných kompromisů programu (časové trvání, míra znalostí dětí, individuální zvláštnosti apod.).

Výsledkem mé práce bylo nejen vytvoření a realizace výchovně vzdělávacího programu pro děti s LMD a psychosociálními problémy, ale i jeho nabídnutí ekocentřům, školám a školním družinám, které o něj projevily zájem.

Zařazování programů pro děti s postižením bude dlouhodobým procesem. Jako neefektivnější se mi jeví možnost zařazování jednotlivých aktivit do školní výuky či v rámci volnočasových aktivit. Ani ekocentra by se neměla vyhýbat práci s postiženými, ač se jim právě efekt do oblasti environmentální (ochranářské) výchovy nemusí zdát přínosný. Je třeba zvažovat propojenost s ostatními výchovami a zaměřit se na globální přístup k řešení problémů.

V projektu, který jsem vytvořila, jsem se snažila o komplexní, efektivní, jednoduchý, snadno použitelný, finančně a materiálně dostupný program jako jednu z možností výchovně-vzdělávacího programu pro děti s postižením. Byla bych ráda, kdyby se sestavený a publikovaný program i nadále stával přínosem nejen pro střediska ekologických výchov a lidí zabývajících se výchovou a vzděláváním takto postižených dětí, ale především pro děti samotné. Program by mohl napomoci i integraci dětí s postižením (v rámci

výuky, výchovy i při volnočasových aktivitách apod.).

Důvody, proč ekocentra preferují programy pro děti bez postižení a proč nerealizují event. realizují minimum programů pro děti s postižením, se dají rozdělit do několika kategorií: předsudky, personální a finanční zabezpečení organizací, podceňování vlastních schopností a přeceňování práce ekovýchovných pracovníků. Ti se zaměřují především na práci s dětmi bez postižení, mnohdy s mylným názorem, že pro tyto děti je ekovýchova smysluplnější. Pokud jde pouze o teorii (vzdělávání) a „hmatatelné“ výsledky, např. vítězství v soutěžích, je tento pohled oprávněný. Zvažujeme-li ale komplexně přínos ekologických výchovně-vzdělávacích programů pro děti s postižením, resp. výchovu ke vztahu k přírodě, je výše uvedené tvrzení mylné. Neboť jsou to především děti ze speciálních škol či s nějakým druhem postižení, které se nejčastěji zapojují do různých soutěží (kde nejde o znalosti), ale o vztah k přírodě. Příkladem jsou soutěže „O nejlepšího sběrače plodů pro ptactvo a zvěř“, „O nejlepší ptáčí budku“, přírodovědně výtvarné soutěže, pořádané již po několik let prachatickým ekocentrem, v nichž právě tyto děti dosahují nejlepších výsledků.

Existují ale projekty, kde je situace jiná. Jedná se o programy, jejichž hlavní náplní je tvořivá činnost, práce s přírodním materiálem a aktivity týkající se tradičních svátků – Velikonoc, Vánoc a jednorázových akcí typu Den Země, Dny ochrany přírody, festivaly ptactva aj.

Opačná je situace u dětí mladšího školního a zvláště předškolního věku. Zde je nabídka programů opravdu bohatá. Teoretické znalosti a nároky na vědomosti a poznatky jsou vzhledem k věku menší. Situace je ještě o něco lepší v mimoškolní zájmové činnosti, kdy vedoucí dokáže porozumět situaci dítěte, individuálně se mu věnovat, podpořit ho. Dítě není zahanbováno tím, že zlobí či zdržuje. Svým chováním je pak vzorem i pro ostatní účastníky kroužku. Pro děti s postižením je pozitivní přijetí povzbuzující a motivující.

Problematika personálního zabezpečení a problémy s touto oblastí související jsou důležitým aspektem realizace výchovně-vzdělávacích programů pro děti s postižením. Jedná se o vlastní finanční nezaopatřenost neziskových organizací (ekocenter). Systém zvaný „čárka-výsledek“ stále ještě v grantové politice našeho státu nahrává kvantitě aktivit před kvalitou projektu. Též nedostatečná kvalifikace lektorů způsobuje, že si pracovníci netroufají (anebo ani nechtějí) vést výchovně-vzdělávací projekty pro děti s postižením,

mají strach, aby dětem neublížili, nemají motivaci či z jakéhokoli důvodu nechtějí (nejčastěji časového stresu a pracovní vyčerpání). Neexistuje jednotný model, jak má program vypadat, chybí metodika pro realizaci programů. Proto jsem se pokusila vytvořit univerzální, jednoduchý a efektivní výukový blok snadno adaptovatelný dle věku dětí a jejich individuálních zvláštností, času i místa realizace. Důležité zůstává nepodcenit kvalifikaci učitelů/lektorů pro práci s postiženými. Avšak přeceňování je také nebezpečné. (Tvrzení typu: mám na to vzdělání, je stejně tak zjednodušující, jako tvrzení: když na to vzdělání nemám, nemohu s postiženými dětmi pracovat). Důležitější je systematické a dlouhodobé (sebe)vzdělávání, aplikace nových poznatků a nikoliv pouze jednorázové studium na vysokých školách příslušných sociálních a pedagogických, eventuelně ekologických oborů. Přínosná je spolupráce s odborníky a různými organizacemi (Svazy zdravotně postižených, Sdružení rodičů apod.).

Pozitivně lze hodnotit sebevzdělávání a zvyšování kvalifikace pro práci s postiženými se ve střediscích ekologické výchovy i osobní zájem některých lektorů s postiženými pracovat. Na druhou stranu řada těchto profesionálních pracovníků odchází po čase pracovat do sociální oblasti, blíží a profesionálnější k jejich vzdělání a často i jejich srdci a postoji k životu.

Smysl realizace výchovně-vzdělávacích programů s přírodovědnou tematikou zaměřených na vnímání přírody a obecně na smyslové vnímání pro děti s postižením

Dnešní doba, kdy je kladen větší důraz na rozumové poznání, memorování a výkon s sebou přináší záplavu informací a vjemů, které nestačíme vstřebávat, jejíž množství je pro běžný život nepoužitelné. V přebytku informací se ztrácíme a neorientujeme. Zážitková pedagogika a poznávání přírody pomocí smyslů přináší každému jedinci osobní svobodu, hluboký vnitřní prožitek, zároveň je respektující a nekriticky přijímající individuální vnímání každého člověka. Nehodnotí. Pomáhá přirozeným způsobem návratu k přírodě, k lidem a při vhodném přístupu i k vnímání své vlastní hodnoty, zvýšení sebevědomí.

Programy, zvláště pak se zaměřením na přírodu, její ochranu a vztah k životnímu prostředí a veškeré činnosti, kde není opomíjena smyslová stránka, rozvíjejí zakrnělé smysly, pomáhají vidět novými očima, zlepšovat dotykové schopnosti, rozlišovat čichové a chuťové vnímání, slyšet zvuky, které jsme dosud neslyšeli, a tak se zaměřit na něco jiného než na rozumové schopnosti, leckdy důležitější pro cit a pochopení. VP je pak aktivizující i zábavný, jak pro děti, tak i pro učitele. Přispí-

vá k získání a upevnění vztahu k přírodě i lidem.

Význam integrace, propojenost zdravotní a sociální oblasti s praktickým využitím poznatků v pedagogické praxi je pokládána za nezbytnou součást společenských věd. Zdravotně sociální aspekty života dětí se odráží v jejich každodenním, respektive společenském životě, učení, škole i zájmových činnostech. A naopak, sociální situace, zvláště jak jsou děti přijímány ostatními, se odráží i v jejich zdravotním stavu, pozitivně i negativně.

Vnímání přírody - závěr

K vnímání přírody nepotřebujeme žádné zvláštní vzdělání, naopak rozsáhlé přírodovědné znalosti jsou často překážkou k plnému pocitovému uspokojení (Witt, 1996). Jedním z prvních kroků, pomocí kterých můžeme dětem přírodu přiblížit, pochopit současně děti i přírodu, je dát jim ji pocítit. Každý z nás přírodu kolem sebe vidí, cítí, prostě vnímá. Toto vnímání je však často pouze povrchní. Naše smysly v životě nejsou plně využívány. Smysly nám však mohou poskytovat mnohem větší zážitky, hlubší poznání, možnosti orientace mezi lidmi i v přírodě. Všichni dobře známe různorodé pocity při kontaktu s jinými lidmi, při pobytu ve městě či lese, v místnosti nebo venku apod. Tříbení smyslů je vlastně obecnou potřebou pro civilizaci poněkud otupělého člověka a dobře

slouží právě při ekologické výchově a přírodovědně vzdělávacích činnostech (Ledvinová, 1992)

Pomocí smyslů – zraku, hmatu, čichu, sluchu a chutě si mohou děti samy vyzkoušet, co jsou schopny vnímat. Umožníme-li jim toto a dáme-li jim vhodnou motivaci k praktickému využívání smyslů, tak po čase, který budou vnímat jako učení a poznávání něčeho nového, neobvyklého se opět u nich začne rozvíjet smyslové vnímání - ten nejpřirozenější dar poznání, jež byl člověku udělen. Pak už si nemusíme dělat starosti s tím, jak dětem přiblížit více přírodu a naučit je chápat krásno v ní a vytvořit trvalé pouto mezi člověkem a přírodou. Pomocí smyslového vnímání dochází k obdobnému poutu při zárodku lásky člověka k člověku (Ledvinová, 1992).

LITERATURA

LEDVINOVÁ, J. et al.: Výchova pro budoucnost – cesty ekologické výchovy, 1. vyd., Praha: MŽP ČR a ZO ČSOP TEREZA, 1992. s. 102.

WITT, R.: Vnímejte přírodu všemi smysly, 4. vyd., Brandy nad Labem: ČTK Repro, 1996. s. 24.

ZELINKOVÁ, O.: Pomoz mi, abych to dokázal. Pedagogika Marie Montessoriové a její metody dnes, 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 107.

* Poděkování za připomínky, pomoc i vhodné náměty k práci a sestavování výchovně vzdělávacího programu patří především vedoucí mé práce Ing. Renatě Švestkové, PhD.

Věra Soukupová
soukup.vera@seznam.cz